

Вељко Брборић

О ПРАВОПИСНОМ РАДУ АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА

1. Увод

Александар Белић свакако припада групи најзначајнијих српских филолога, његово име уврштено је и у књигу *100 најзнаменитијих Срба* и ту је Ирена Грицкат-Радуловић о њему написала: „Спадао је у ред научних, културних, а у тренуцима потреба и политичких делатника који су у српском народу својом духовном енергијом обележили прву половину XX века. Такви су били већином они наши интелектуалци који су се у свом основном позиву бавили друштвеним наукама у њиховом националном аспекту: српском књижевношћу, филологијом, историјом...” (Грицкат-Радуловић 1993: 483).¹ Белић је био најистакнутији српски лингвиста између два светска рата, али и десетак година пре Првог светског рата и петнаестак година после Другог светског рата, па се може рећи да је он најзначајнији српски лингвиста у двадесетом веку.

2. А. Белић и наш правопис

Александар Белић је дао веома озбиљан допринос српској ортографији. У дужем периоду, скоро четири деценије, од 1923. до 1960. године, у употреби су код нас били правописни приручници које је он ауторски потписао. Тако је и савремени српски правопис, на неки начин, не само вуковски, већ

¹ Белићев опус и данас изгледа веома импозантно, објавио је више од 700 радова, школовао се у Одеси, Москви и Лајпцигу (где је и докторирао). Био је генерални секретар Српске краљевске академије, касније доживотни председник Српске академије наука и уметности (1937–1960), једно време и ректор Београдског универзитета, иницијатор оснивања Коларчевог народног универзитета и један од најутицајнијих лингвиста и слависта прве половине двадесетог века. Покренуо је часописе *Српски дијалектолошки зборник* (1905) и *Јужнословенски филолог* (1913). Белићев универзитетски професор, познати и признати Љубомир Стојановић, јавно је касније говорио да је његов ђак (А. Белић) у науци превазишао професора.

и белићевски, и то с јасним разлозима. А. Белић је директна спона између Вукових правописних решења и савременог правописа српског језика.

Срби су језичку и правописну реформу Вука Стефановића Караџића коначно прихватили тек 1868. године (четири године после Вукове смрти) и у наредним деценијама правописна решења су прихватана и систематски образлагана. Ипак, први свеобухватни (лингвистички) правописни приручник добили смо тек 1923. године. Био је то *Правопис српскохрватског књижевног језика* А. Белића, искусног лингвисте великог формата, одличног образовања и широких видика. Белић није био само кодификатор постојећег, већ је поправљао и усавршавао Вукова решења. Белићев *Правопис* из 1923. године имао је друго, прерађено издање 1930. године (после *Правописног упутства* (1929) и компромиса са Боранићевим *Правописом*) и треће, поправљено издање (1934), као и четврто – ново, допуњено и исправљено издање из 1950. године. Ауторски *Правопис* А. Белића био је у употреби све до појаве *Правописа српскохрватског књижевног језика* Матице српске и Матице хрватске (1960. године). Белић је био активни учесник Новосадског књижевног договора (1954) и члан Правописне комисије која је приредила заједнички *Правопис* (1960), па је његов правописни рад од великог значаја за правописни континуитет и за савремени правопис српског језика. *Правопис* из 1960. године је наставак Белићеве правописне традиције и представља континуитет од Вука, преко Белића, све до данас.

А. Белић је био, у првом реду, лингвиста и граматичар српског (српскохрватског) језика, али је у другом делу свог научног и животног ангажмана значајно место посветио и правописном раду. Заправо, Белић се ортографским питањима почиње бавити, или да будемо потпуно прецизни, почиње публиковати радове о правопису и објављује ауторски тек *Правопис* 1923. године. Тада је имао 47 година, био је зрео и познат научник, и није чест случај у науци да неко у овим годинама „мења интересовање”. Од тада, па до краја живота, А. Белић је био врло активан у решавању ортографских питања и задатака нашег језика. Због тога приређивачи *Изабраних дела А. Белића*, с правом, примећују: „Вук је засновао, а Александар Белић допунио, разрадио и научно образложио и трајно утемељио правописне принципе савременог српског језика. У периоду од 1923. до 1960. године написао је више правописа, учествовао у редакцији више правописних упутстава и, на крају, био члан редакције *Правописа српскохрватског књижевног језика* из 1960. године” (Белић 1999а: *Изабрана дела* 11/1: 5).²

² Приређивач једанаестог тома, који има две свеске и носи назив *Правописи* (свеска 1) и *Правописи* (свеска 2) је Даринка Гортан-Премк.

Овде ћемо навести правописе и радове о правопису које као аутор потписује А. Белић, два дела нису ауторска, али је у њиховој изради, као члан редакције, учествовао А. Белић:³

1. Ауторски правописи Александра Белића:

Правопис српскохрватског књижевног језика, Београд, 1923, 1–304.

Правопис српскохрватског књижевног језика [према прописима Министарства просвете], друго, прерађено издање, 1930, 1–167.

Правопис српскохрватског књижевног језика [према прописима Министарства просвете], треће, поправљено издање, 1934, 1–219.

Правопис српскохрватског књижевног језика, ново, допуњено и исправљено издање, 1950, 1–167. + регистар 127–546.

2. Коауторски правописи и приручници, у чијој изради је учествовао Александар Белић:⁴

Правописно упутство за све основне, средње и стручне школе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд, 1929. 1–28. [редакција]⁵

Правопис српскохрватског књижевног језика, Београд, 1960. [Правописна комисија]⁶

³ Библиографија А. Белића о правопису ваљано је дата у: *Изабрана дела Александра Белића*, Завод за уџбенике и наставна средства, где о правописима постоје две свеске: *Правопис*, свеска 1, 1– 498; и *Правопис*, свеска 2, 499–1004. Укупно више од хиљаду страна текста. Ово је, по нашим сазнањима, најцеловитија библиографија и због тога је овде доносимо.

⁴ Није спорно да је Белић био у групи лингвиста која је учествовала у изради *Правописног упутства* и *Правописа* из 1960.

⁵ Правописно упутство из 1929. године представља компромис између српске и хрватске правописне праксе с јасним циљем „уједначења наставе, што правилнијег оцењивања ученика и што боље писмености у нашој школи”, како стоји у образложењу тадашњег министра просвете, на почетку упутства.

⁶ Овај правопис појавио се паралелно у два издања – екавском и ијекавском, на ћирилици и латиници, у лингвистичком и школском издању, и увек га потписује једанаесточлана Правописна комисија (Радомир Алексић, Александар Белић, Јован Вуковић, Људевит Јонке, Славко Павеша, Павле Рогић, Михаило Стевановић, Јосип Хам, Милош Хаџић и Мате Храсте). Коначну стилизацију текста урадили су Михаило Стевановић и Људевит Јонке, док су речник приредили Радомир Алексић, Јован Вуковић и Мате Храсте. У свим бројним каснијим издањима *Правопис* је увек штампан фототипски, без измена.

3. Радови о правопису, студије и чланци:

О савременом правопису српскохрватског књижевног језика, ППД, св. 3–5 за 1923.

О правопису књижевног језика, Политика 6–8. 1. 1923.

Поводом приказа о нашим правописима, ГлПД, 1924.

Правопис српскохрватски, НЕСт, 1928.

Правопис српскохрватског књижевног језика, саставио А. Белић, професор Универзитета у Београду, ЈФ VII, 1929.

Српскохрватски књижевни језик и правопис, НЈ VII, св. 6, 1940.

Око језика и правописа, НЈ н. с. IV, св. 3–4, 1951.

Поводом анкете о књижевном језику и правопису, ЛМС 1953.

Напомене о српскохрватском правопису, Политика, 20. 2. 1953.

Нека питања језика и правописа I–IV, Чувар Јадрана, 1953.

Напомене о српскохрватском правопису, НЈ н. с. IV, св. 5–8, 1953.

Поводом анкете о књижевном језику и правопису и састанка у Новом Саду од 8–10. децембра о. г., НЈ н. с. VI, св. 3–4, 1954.

О потреби израде јединственог правописа српскохрватског језика, Политика, 16. XII 1954.

Значај рада Комисије за уједначавање правописа, НЈ н. с. VII, св. 7–10, 1956.

Наш правопис у новој обради, НЈ н. с. VIII, св. 3–4, 1957.

Значај новог правописа, НЈ н. с. VIII, св. 3–4, 1957.

Договор о правопису, Политика, 1–3. I 1957.

Наш правопис у новој обради, НИИ, 6. I 1957.

Јединство новог правописа, НЈ н. с. IX, св. 5–6, 1958.

Нови правопис, Борба, 8. VI 1958.

3. Српски правопис пре Белића

Ми ни данас немамо ваљано написану историју српског правописа, али је јасно да би цела прича о историји нашег правописа после Вука Стефановића Караџића могла бити подељена у четири фазе и да би најважнија фаза била она која би носила име Александра Белића. Ево тих фаза у нашем приступу: а) период консолидовања правописне норме (1868–1923); б) период Алек-

сандра Белића (1923–1960); в) период Матице српске (1960–1993); г) нови период, после 1993. године (Брборић 2004: 18–33).⁷

По нашем мишљењу, сваки од ова четири периода омеђен је значајним делом или значајном годином. Тако је период консолидовања правописне норме почео коначном победом Вука Караџића (1868),⁸ Срби тада немају засебан ортографски приручник, већ пишу позивајући се на Вукова решења и Вукове правописне принципе. У наредним деценијама, појављују се појединачни радови о правопису и пионирски приручници о правописној проблематици. Сви они имају задатак да опишу, оснаже и учврсте правописну реформу В. Караџића и стабилизују правописну норму. После дефинитивног прихватања Вукових решења (1868. године), појављују се радови о правопису (делови књига), али и неки ауторски правописи. Овде ћемо навести, хронолошким редом, само оне највредније. Такав је *Српски правопис за школску употребу* Стеве Чутурила (Панчево, 1884), али и одељак у *Српској граматници* о правопису Стојана Новаковића, где је Вуков правопис систематски образложен (Београд, 1894). Не сме се заобићи ни рад Љубомира Недића *О правопису и интерпункцији* (Београд, 1894) и приручници Милана Петровића *Српска граматика са правописом* (Нови Сад, 1912), *Српски правопис за средње школе* (Нови Сад, 1914).

Истина, све оно што је Вук Караџић урадио и што је после Вука написано у поменутиим радовима и књигама о правопису, тек је код Белића доживело имплицитну, праву кодификацију.

4. Ауторски правописи А. Белића

Из наведене библиографије се види да је Александар Белић аутор четири издања правописа с идентичним насловом (*Правопис српскохрватског књижевног језика*), али вреди напоменути да уз друго и треће издање (1930. и 1934. године) стоји и назнака – *према прописима Министарства просвете*. Уз то, уз друго издање, сусрећемо и одредницу –

⁷ Постоји доста радова о историји наше ортографије, али немамо целовиту студију.

⁸ Вук је још 1818. године изашао са готовим решењима, али тај правопис није одмах ушао у употребу. Отпор, праћен бројним забранама, коначно је нестао тек после пола века, 1868. године, када су уклоњена и последња ограничења. Од 1868. године, Срби се званично служе Вуковим правописом са изменама само у детаљима, разрадом и трагањем за бољим решењима, па се може говорити о еволутивном току српског правописа (Ивић 1998).

друго, прерађено издање, а уз треће – треће, поправљено издање, да бисмо у четвртом имали напомену – ново, допуњено и исправљено издање.

Овде вреди јасно рећи да је прво издање (из 1923) било Белићево оригинално дело и да је то суштински први прави целовити правопис који су добили српска култура и српски језик. Друго издање је претрпело извесне измене после *Правописног упутства* (1929) и компромиса са *Правописом* Д. Боранића. Заправо, и друго и треће издање били су усклађени са *Правописним упутством* и компромисима који су били неопходни за језичко и правописно заједништво. Друго и треће издање су прави српскохрватски правописи и Белић је свесно ушао у тај „подухват” надајући се потпуном језичком и правописном јединству Срба и Хрвата на дуже стазе.⁹ Ни у четвртом издању није било битних одступања, и овај *Правопис* сведочи о компромисности и заједништву, намењен је „истојезичним” републикама, после Другог светског рата. Вреди рећи да је била пристојна временска дистанца од 16 година између трећег и четвртог издања због чега је било мањих интервенција и знатних проширења у речнику. Други светски рат је донео „бежање” од заједништва и повратак на националне правописе Срба и Хрвата.¹⁰ Заправо, Срби су се вратили изворном Белићу из 1923. године, док су Хрвати, пре тога, „побегли” од заједништва и Вукових правописних начела. Није спорно да је Александар Белић учествовао у припреми *Правописног упутства* (1929), јер је то био покушај да се на српскохрватском језичком простору, прокламованом стварањем прве Југославије (1918) створе јединствена правописна решења и да се уједначе разлике које су биле код Срба (Белићев *Правопис*) и код Хрвата (Боранићев *Правопис*). Суштина *Правописног упутства* је да се дотерају, тј. уједначе нова издања обају *Правописа* и да се уједначе све школске књиге, без изузетака. *Правописно упутство* је, заправо, била обавезујућа државна наредба, која није остављала могућност да се поступи другачије.

Прва Југославија је створена 1918. године и у њој је језик званично назван *српско-хрватско-словеначки*, а касније се од тог назива одустало, да би се инсистирало на називу српскохрватски, осим на почетку и крају века.

⁹ Заправо, овде се радило о заједничком правопису српскохрватског језика у првој Југославији, али без македонског и словеначког језика. Дакле, на простору који је касније, после Другог светског рата, називан „истојезичне републике“.

¹⁰ Тако је рецимо издање из 1930. имало укупно 167 нумерисаних страна, од чега је речнику припадало седамдесет страна, али је у издању из 1950. било 546 страна, а речник је заузимао више од 400 страна.

Ако се направи кратак увид у целокупан научни рад А. Белића, није тешко закључити да правопис није имао приоритетну улогу, да се правописом почео бавити тек после Првог светског рата и да је ауторски *Правопис* из 1923. године његово прво потписивање уз правописну проблематику. Могли бисмо са сигурношћу рећи да је правописно Белићево дело значајно, да је један од највреднијих српских ортографа, чак и да се није бавио другим областима и то би опет било вредно поштовања, пажње, помена и озбиљног изучавања.

Основни текст *Правописа* из 1923. године имао је 150 страница са исто толико страница речника (304 нумерисане стране и садржај). „Лингвиста великог формата и широких видика, Белић се није могао задовољити тиме да буде прост кодификатор постојећег. Прихватајући основно Вуково начело, Белић је уклонио Вукова одступања од њега, препоручујући писање као *опсетити*, *потшишати*, *гратски*, *шумадиски* итд.” (Ивић 1998: 12).

Белић је овде, ипак, унео извесну новину и „кршио” традицију створене навике од једног века (од 1818. године и *Српског рјечника* до 1923. и појаве *Правописа*). Истовремено, овај *Правопис* је био замишљен као српскохрватски, мада су се Хрвати дистанцирали од њега и држали се Боранићевог, који је био у духу Вукове реформе и вуковских решења, али и са нешто специфичности. Тако смо имали два приручника, с истим начелима и малим разликама. Поучно и данас звуче реченице из Белићевог предговора: „Свако зна да у писању речи влада у нашем језику прилична неједнакост. Задатак је ове књиге да ту неједнакост, у колико је могуће, уклони” (Белић 1923: 1). Овде се јасно види шта је задатак правописа, али је поучно да и данас за српски правопис вреди оно што је било пре скоро једног века, јер и даље у писању речи влада у нашем језику „прилична неједнакост”. Понегде се у литератури помиње Белићев правописни рад и у ранијим годинама, али ту тврдњу демантује реченица из предговора: „Иако сам давно отпочео овај рад, још пре ратова за ослобођење и уједињење, ја га нисам могао довршити у тако потпуном облику да у њему нема још доста непотпуности и недостатака” (Белић 1923 : 4).

Правописно упутство било је веома изричито, намера је била јасна и власт је хтела да покаже и намере и моћ. *Упутство* је било, тако нам изгледа, заиста обавезујуће, што може сведочити да је једанаест година после уједињења држава функционисала. „Начин писања изнесен у овом правилнику мора се примењивати у свим новим издањима школских књига. Ниједан уџбеник, било да представља ново издање раније издате књиге, било да се сада први пут издаје, не може бити одобрен за школску

књигу, ако није израђен по овим правилима” (ПУ 1929 : 3–4). Власт се, можда помало лукаво, послужила и проблемима и обавезом школе, али је јасна намера да се користи један правопис, тј. идентична правописна решења, без изузетака. У предговору се каже да се у свим школама наше земље користи један правопис, али да у њему има неуједначености и различитих решења па „и сами наставници не знају који је правописни начин бољи и који треба употребљавати” (ПУ 1929: 3).¹¹

О озбиљним намерама просветних власти сведочи и то што је уједначен начин писања, који је био компромис између Белићевих и Боранићевих решења примењиван од школске 1929/30. године. Одмах су реаговали и Белић и Боранић и 1930. године приредили нова издања својих правописа у целини усклађених са *Правописним упутством*. Тако се стигло до потпуног правописног уједињења и правописног југословенства у четири, како смо их дуго касније називали „истојезичне републике”. Заправо, на почетку четврте деценије двадесетог века, правописно гледано, имали смо реализацију идеја илирског покрета и књижевног договора из Беча (1850. године).

Правописно јединство из 1930. године није трајало дуго и стварањем Независне Државе Хрватске, Хрвати су одустали од језичког и правописног заједништва и добили нови правопис (*Кориенско писање*), који је као издавач потписао Хрватски уред за језик. Ипак, и код Срба се у доба окупације појавила потреба о „иновирању” правописа и, са препоруком министра просвете Неђићеве владе (1943. године), појавило се *Ново правописно упутство српског књижевног језика*.¹² Заправо, ово је било враћање на изворног Белића, оног из 1923. и дистанцирање од компромиса, тј. прилагођавања Хрватима¹³. Ипак, и тада је српски правопис остао у духу постојеће традиције и није било дисконтинуитета. Ово *Ново*

¹¹ Пуни назив гласио је – *Правописно упутство за све основне, средње и стручне школе*.

¹² Ово упутство је вероватно био одговор на ранији поступак у Хрватској, јер како разумети потребу да се у време страховитог рата правопису посвећује толика пажња. *Упутство* је било повратак на изворни Белићев правопис из 1923. године, без уступака који су учињени 1930. године, после *Правописног упутства* из 1929. године. Белић у овом *Упутству* није учествовао и оно се данас може сматрати неком врстом ратног упутства и српског „бежања” од заједничког (компромисног) правописа.

¹³ Не можемо се отети утиску како нам није блиско да се у време Другог светског рата и код Срба и код Хрвата појавила потреба за бављењем радом на правопису и бежању једних од других и у приступу правописним проблемима, као да у рату нема пречих послова.

правописно упутство бисмо вуковски могли назвати „утук на утук”, јер како другачије објаснити речи: „У циљу да се за све основне, средње, стручне и високе школе да упрошћено, приступачно, лако схватљиво и практично правописно упутство у духу српскога језика и да се избегну колебљивости и недоследности досадашњег правописа прописујем ново правописно упутство (...) које се има одмах увести као обавезно у све школе од 1. јануара 1943” (НПУ 1943: 9). Тако смо поново имали правописна решења из 1923, без уступака који су учињени 1930. године, после *Правописног упутства*.

После Другог светског рата поново смо имали иста компромисна правописна решења, с поновљеним издањима Белићевог и Боранићевог *Правописа*.

У новим политичким околностима тадашња власт је, тако бар данас изгледа, решила да оде корак даље, хтела је потпуно језичко јединство и тако је дошло до Новосадског књижевног договора и констатације: „заједнички језик треба да има и заједнички правопис” (Правопис 1960: 7). Белић је активно учествовао и у Новосадском књижевном договору (1954), чији је први потписник договора Иво Андрић, а други А. Белић. Именована је правописна комисија и нови *Правопис* је објављен 1960. године. Тако је дошао крај употребе Белићевог ауторског *Правописа*, који је био званични и службени правопис код Срба од 1923. до 1960. године. Заменио га је *Правопис српскохрватскога књижевног језика*, па је и тада, заправо, настављен правописни континуитет код Срба – од Вука, преко Белића до *Правописа* из 1960. године.

Да је Белић био човек компромиса и заговорник језичког и правописног јединства, најбоље сведоче и ове речи, забележене уз афирмацију договора из Новог Сада: „Моје је мишљење да се са мало добре воље могу изједначити оне неједнакости које су се до данас задржавале у правописима Загреба и Београда. Истина, испољиће се вероватно извесна осетљивост и Загреба и Београда на све измене које би се могле извршити. Ја сам за то да треба штедети осетљивост и једне и друге стране и да треба наћи пут и начин којим ће се то најбоље моћи постићи. Али, без попуштања с једне и друге стране, и без увиђавности да је један правопис врло важан и за културу и за просвету уопште у целој нашој земљи, не би се могли у овом правцу постићи никакви резултати” (Белић 1956).¹⁴

¹⁴ Ово је објављено неколико дана после Новосадског књижевног договора, у дневном листу *Политика*. Новосадски књижевни договор одржан је од 8. до 10. децембра, а Белићев текст објављен је у *Политици* после шест дана, 16. децембра.

5. Садржај Белићевог правописа

Овде ћемо донети садржај Белићевог *Правописа* из 1923. и навести његових двадесет поглавља: I. Ћирилица и латиница – општи карактер нашег правописа, II. Непостојани и покретни самогласници, III. Самогласници *e*, *je* – *ије* у књижевном језику. Књижевни изговори, IV. О писању глагола са самогласником *e* у једним облицима, а са *и* у другим, V. Самогласник *j*, VI. Самогласник *x*, VII. Прелаз самогласника *л* у *о* на крају слога и на крају речи, VIII. Самогласничке промене у вези са старим и новим јотовањем, IX. Јотовање код изведених глагола на *-ати*, *-авати*, *-ивати*, X. Промена грлених (задњенепчаних) сугласника *к*, *г* и *х* пред самогласницима, XI. Употреба *ч* и *ћ*, *џ* и *ђ* у српскохрватском језику, XII. Једначење сугласника по звучности, XIII. Једначење сугласника по начину образовања, XIV. Упрошћавање и губљење сугласника, XV. Подела речи на слоге, XVI. Одвојено и састављено писање речи, XVII. Велика и мала писмена, XVIII. Напомене о туђим речима, XIX. Интерпункција, XX. Регистар и речник (*Правопис* 1923: 305–306).

Из увида у садржај *Правописа* из 1923. године (слично је и у каснијим издањима) лако се може закључити да није било суштинских промена до данас, да је заправо у свим потоњим приручницима задржана белићевска концепција и да озбиљних одступања није било. Ипак, поједина поглавља су касније знатно проширена, као што је то случај са транскрипцијом страних речи и израза, јер у приручнику из 1923. о томе имамо само пет страна (*Правопис* 1923: 122–126), док је о транскрипцији у приручнику из 1950. године било 11 страна (*Правопис* 1950: 110–120). У *Правопису* из 1960. се о писању туђих речи говори на 32 стране (*Правопис* 1960: 132–164), а у данашњем нашем правопису о транскрипцији се говори на чак 90 страна (*Правопис* 2010: 160–250). Ова промена лако се може разумети и правдати – посреди је функционална потреба употребе страних речи и имена и свеукупним контактима између различитих језика. Ипак, проблеме транскрипције Белић је напоменуо и у одељку о писмима: „Ћирилица и латиница се не слажу и у томе што се све чешће у латиници туђе речи (туђи називи и имена) наводе у изворном писању, док је принцип ћирилице да се оне наводе онако како се у дотичног народа изговарају (в. гл. XVII) (*Правопис* 1923: 8).¹⁵

¹⁵ Овде се Белић позива на седамнаесто поглавље правописа које је насловљено *Напомене о туђим речима*.

У делу о писмима (прво поглавље) налазимо сасвим умерена и релевантна тумачења о наша два писма и објашњења која су и данас прихватљива, па се и овде може видети континуитет нашег правописа и његов еволутивни ток од Вука, преко Белића, до данас. Ево очигледног примера: „У нашем су народу у употреби две азбуке: ћирилица, у оном облику како ју је изменио 1818. год. Вук Караџић, и латиница, коју је тридесетих година прошлог века удесио Људевит Гај. Даљи развитак латинице вршио се према унутрашњим принципима Караџићеве ћирилице” (Правопис 1923: 6).

Велики део правописа припада одељку који данас називамо *гласовне промене и односи гласова*,¹⁶ а њима је Белић посветио чак дванаест поглавља и то заузима половину текста правописних правила, без речника. Овде ћемо издвојити само неке делове и дати краће коментаре. А. Белић је, нема сумње, био свестан свих правописних импликација, а правопис је замишљен као „српскохрватски”, и није се хтео задовољити ранијим решењима и био је свестан извесних колебања у норми. То се директно види по приступу писању гласа *ј* и писању гласа *х*, које В. Караџић није имао на почетку своје реформе. Тако је Белић, у својој програмској расправи *О савременом правопису српскохрватског књижевног језика* (1923. године), предлагао нормативна решења којима се свакој од спорних категорија, прилази са тражењем односа *говорни језик : писани језик*, и Белић то износи на овај начин:

а) Категорија *изговор/писање фонеме ј*:

„једна је од најтежих и можда највише вештачки изведених особина нашега правописа” (Белић 1923а: 6). По Белићу је фонема *ј* двојака:

а) потпуно или јако *ј*,

б) непотпуно или слабо *ј*.

Белић их позиционо-фонетски одређује:

„Како је Караџић решио питање о писању сугласника *ј* у нашем језику? Ако посматрамо изговор тога гласа, можемо рећи да је његова природа двојака: *ј* може бити потпуно или јако и слабо или непотпуно. Фонетски се могу врло лако одредити услови када се јавља јако, а када слабо *ј*. Свако *ј* које се налази између самогласника од којих је бар један *и* – јесте слабо *ј*. Према томе слогови *оја, уја, еја, ају, ује, ују, ејо* итд. имају јако *ј*; слогови пак: *ија, ији, уји, аји, ију, оји*, и сл. имају слабо *ј* (Белић 1923а: 6).

¹⁶ Гласовне промене и гласовни односи су више граматички проблем. Ипак, традиционално их доносе сви наши правописни приручници, па се сматрају и делом правописне проблематике. У *Правопису* из 2010. овом поглављу посвећено је 25 страна (Правопис 2010: 30–54).

Особина јакога *j*, у књижевном језику, по Белићу је да се потпуно чује, док је особина слабога *j* да се „непотпуно чује или сасвим не чује”. Белић изводи закључак да се јако *j* и код Караџића увек пише, док је сасвим други случај са слабим *j* (Белић 1923а: 7–8).

Ево и начина како је то Белић поставио у *Правопису* из 1923. године: „У писању звука *j* има највише неједнакости код различитих писаца. (...) Придеви на *иски*, *ински*, пишу се двојачко: са сугласником *j* иза првога *и* или без њега. Дакле: *шумадиски* и *шумадијски*, *шумадински* и *шумадијнски*. Питање је: који од ова два начина писања треба задржати. По мојем мишљењу писање без *j*..“ (Белић 1923: 28). О писању гласа *j* Белић говори на пуних пет страна (Белић 1923: 28–32) и та објашњења сведоче о свеобухватном приступу проблема, али и о нестабилности нормe када је посреди овај глас.

Слично је и код приступа писању гласа *x*: „У највећем делу нашега народа *x* се не изговара. И Вук Караџић га није писао до 1836. г. (...) Како *x* није било одмах уведено свугде где му је место у нашем језику, одомаћило се у неким случајевима писање без *x*; а како је гласа *x* нестало у већем делу нашег народа, извршиле су се гласовне промене по којима је у речима место *x* стајало *в*, *ј* или какав сажет самогласник. Свугде је ту требало ставити *x* и вратити нови облик речи на стари (...Да би ово било јасно, ниже ће бити из сваке категорије наведено по неколико примера...)” (Белић 1923: 33–34). О писању гласа *x* говори се на седам страна (Правопис 1923: 33–39)

Лингвиста „широких видика и великог формата”, како је говорио Павле Ивић (Ивић 1998: 12), А. Белић исто приступа и при разматрању једначења сугласника по звучности, где каже „Од времена Вука Караџића ушло је у обичај да се *д* не мења у *т* испред *с* и *ш*; *одсећи*, *одшетати* и сл. Караџић је бранио остављање *д* испред *с* тиме што се *дс* у народу врло различито изговара: као *ц*, као *с*, као *тс* и *дс*, зато је за све случајеве задржао *дс*, а вероватно према *дс* и *дш*; за њим се пошло и даље, па се оставља неизмењено и *дч*, *дц*, *ђс*, *па чак* и *гц* и сл. (...). Под утицајем ових одступања почиње се и другде остављати неизмењен звучни сугласник пред муклим: пише се *подпуковник*, *подпредседник* и т. д.(...). Ради доследности и простоте нашег правописа, тих основних црта којима се он одликује, ја предлажем: *претседник*, *отсећи*, *гратски*, *отшетати*, *катишто*, *господство*..” (Белић 1923: 81–82). Белић овде одступа од Вука и ова Белићева решења и „доследност” нису прихваћена, па данас спадају у категорију изузетака, тј. одступања од једначења сугласника по звучности.

У одељку о јекавском и ијекавском књижевном изговору (треће поглавље), сем старе терминологије (подела на источни и јужни), налазимо

решења која су и данас у употреби, с јасним објашњењима правила и изузетака и бројним примерима који су и данас актуелни и које сусрећемо и у савременим нашим правописима: „Данас имамо у књижевној употреби два изговора: источни и јужни; некада је био и трећи, западни, али је изашао из употребе. Разлика је међу њима у томе што се у источном изговору глас који је заменио стари ђ (јат) изговара као е, у јужном као је, ако је слог кратак, као ије ако је дуг; а у некадашњем западном – као и” (Белић 1923: 15–21).

Одељак о писању великих и малих почетних слова, насловљен као *Велика и мала писмена*, заузима десет страна и он се суштински не разликује од савременог правописа, мада је знатно краћи – говори се о писању личних имена и презимена, али и о писању присвојних придева, именима небеских тела, именима животиња, географским именима, именима наслова књига, часописа, називима празника, именима народа, називима годишњих доба, речима из почастии... (Правопис 1923: 112–121). Овај одељак ни у каснијим издањима није трпео превелике измене, само је у последњем издању био дат као друго поглавље, док је у издању из 1923. био скоро на самом крају, као седамнаесто поглавље.

Део *Правописа* из 1923. насловљен као *Напомене о туђим речима* заузимао је само пет страна и на самом почетку аутор врло јасно каже колики је значај овог одељка: „Овде ће бити дате само неке напомене, јер је питање о туђим речима толико опширно да би само њему ваљало посветити посебну књигу” (Белић 1923: 122). Ипак, овде налазимо и тумачење које би данас било неодрживо: „Свака туђа реч – према духу нашег правописа – треба да се пише онако како се изговора у народу од којег се узима” (Белић 1923: 122). Истина, Белић напомиње да је боље у ћирилици стране речи писати онако како се изговарају, док се у латиници пишу чешће у изворном облику. У издању из 1950. овај одељак налазимо на 11 страна (Правопис 1950: 110–120), насловљен *Транскрибованье туђих речи*, и доноси знатно прецизнија објашњења: „Према основним принципима нашег правописа – да се речи пишу онако како се изговарају – треба и речи страних језика писати онако како се изговарају. Али да бисмо могли обухватити све појаве ове врсте, поделићемо све позајмљене речи на три групе: а) речи савремених модерних несловенских језика; б) речи различитих словенских језика и в) речи класичних језика (латинског и грчког) и ова подела нам изгледа сасвим оправдана” (Белић 1950: 110). Овде сусрећемо и објашњење о писању наших речи у туђим језицима и туђим азбукама, али Белић јасно каже да „ми не можемо прописивати правила”.

Касније се наши правописи нису бавили овом темом и различити језици и различити правописи поступају потпуно неуједначено.

Одељак о интерпункцији био је врло обиман и он је у *Правопису* из 1923. заузимао 28 страна (Правопис 1923: 127–155). Овде се говори о употреби тачке, запете, тачке и запете, две тачке, знака почивке или прекида (црте), знака питања, знака узвика, наводног знака. Сусрећемо и поднаслов *О осталим знацима*, где налазимо објашњења о писању заграда (обле и угласте), везице (цртица), акценатских знака, апострофа и полузаграде. И овде је јасно да, сем мањих термилолошких разлика, нема битних одступања од решења у савременим правописима, изузев што је одељак о помоћним знацима нешто исцрпнији у савременом правопису.

6. Закључак

Правописни допринос Александра Белића је, заправо, афирмација и наставак Вукове правописне реформе код нас. Он је 1923. године објавио први целовити *Правопис* који је оставио озбиљног трага. Тај правопис је, са мањим изменама био 37 година званични правопис у Србији (до 1960), а био је у употреби и изван Србије.

Белићев *Правопис* појавио се после Првог светског рата и стварања прве Југославије, па је његов значај импозантан. Овај *Правопис* имао је великог утицаја на све потоње правописе, укључујући и савремени *Правопис*, и не чуди реченица у предговору актуелног *Правописа српскога језика* Матице српске да се „редоследом поглавља и начином обраде правописне материје умногоме (се) вратио белићевској традицији” (Правопис 2010: 7).

Белић је био велики заговорник заједничког правописног приручника што показују његови поступци и 1929. и 1954. године. Наиме, он је био поборник језичког и правописног заједништва на нашим просторима.

Правописно мишљење Александра Белића је еволуирало и он је био човек од ауторитета, али и од компромиса. Можемо рећи да је наш данашњи правопис и вуковски и белићевски и да за протекла два века није било правописних преокрета. „Извесна мењања правописних правила имала су карактер дораде, разраде и трагање за решењима која ће бити у што бољем складу с природом књижевног језика, али увек и с његовом вуковском основом” (Пешикан 1996: 171). Укупном складу правописних решења Белић је дао велики допринос у двадесетом веку.

И даље правописни рад Александра Белића није довољно истражен, а својим квалитетом и квантитетом свакако заслужује целовиту студију.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1923:** Александар Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- Белић 1923а:** Александар Белић, *О савременом правопису српскохрватског књижевног језика*, ПГЛ, св. 3–5, за 1923.
- Белић 1930:** Александар Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика према прописима Министарства просвете*, друго, прерађено издање, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- Белић 1934:** Александар Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика према прописима Министарства просвете*, треће, поправљено издање, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- Белић 1950:** Александар Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, ново, допуњено и исправљено издање, Београд: Просвета.
- Белић 1999а:** Александар Белић, *Правописи – свеска 1*, Изабрана дела Александра Белића, том 11/1, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Белић 1999б:** Александар Белић, *Правописи – свеска 2*, Изабрана дела Александра Белића, том 11/2, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Брборић 2004:** Вељко Брборић, *Правопис српског језика у наставној пракси*, Београд: Филолошки факултет.
- Брборић 2008:** Вељко Брборић, „Српски правопис у двадесетом веку”, *Зборник Матице српске за славистику*, 73, 43–55.
- Брборић 2013а:** Вељко Брборић, „Савремени правописи српскохрватског језика на почетку XXI века”, *Књижевност и језик*, 2, 317–330.
- Брборић 2013б:** Вељко Брборић, „Српски правопис на прелазу из 19. у 20. век у светлу данашњих решења”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 42/1, 173–185.
- Брборић 2013в:** Вељко Брборић, „Предговори наших правописа”, *Српски језик*, XVII, 463–478.
- Брборић 2015а:** Вељко Брборић, *Правопис и школа*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

- Брборић 2015б:** Вељко Брборић, „Писма у савременим правописима ’српско-хрватског’ језика на почетку ХХИ века”, *Српски језик*, ХХ, 333–346.
- Брборић 2016:** Вељко Брборић, *О српском правопису*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Броз 1892:** Ivan Broz, *Hrvatski pravopis*, Zagreb.
- Грицкат Радуловић 1993:** Ирена Грицкат-Радуловић, „Александар Белић”, у: *100 најзнаменитијих Срба*, Београд – Нови Сад: Принцип – Јупублик.
- Ивић 1998:** Павле Ивић, „Из прошлости српског правописа”, у: *К новој писмености*, Београд: Научна књига, 11–15.
- НПУ 1943:** *Ново правописно упутство српског књижевног језика*, Београд: Издавачко и прометно А. Д. Југоисток.
- Пешикан 1996:** Митар Пешикан, „Правописна норма”, у: *Српски језик на крају века* (ред. М. Радовановић), Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 171–179.
- Правопис 1960:** *Правопис српскохрватскога књижевног језика са правописним речником* (израдила Правописна комисија), Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- ПУ 1929:** *Правописно упутство за све основне, средње и стручне школе*, Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије.
- Станојчић 1976:** Живојин Станојчић, „Граматичко мишљење Александра Белића и правопис српскохрватског језика”, у: *Зборник радова о Александру Белићу* (ур. М. Стевановић), Београд: САНУ, 259–279.

Veljko Brborić

ON ALEKSANDAR BELIĆ'S ORTHOGRAPHIC WORK

Summary

The paper discusses Aleksandar Belić as an orthographer (from 1923 to 1960), his orthographic manuals and orthographic solutions. The Serbs were given the first integral (linguistic) orthographic manual only in 1923. It was Aleksandar Belić's *Orthographic Manual of the Standard Serbo-Croatian Language*. Belić was not only a codifier of the existent one, but he also revised and improved Vuk's solutions. This manual had its second edition in 1930, after the 1929 *Orthographic Guide*, the third in 1934 and the fourth in 1950. Belić's manual was in use all until

the publication of *The Manual of the Standard Serbo-Croatian Language* of the Serbian and Croatian Publishing Centres (1960). Aleksandar Belić also participated in the Novi Sad Literary Agreement (1954) and a member of the orthographic committee which edited the common manual (1960), so his orthographic work also has a major importance to the contemporary orthography of the Serbian language.